

Životní esence z Prahy-Libně. Archeologické nálezy novověkého farmaceutického obalového skla

Martin Vyšohlíd

ÚVOD

V průběhu posledních let dochází čím dál častěji nejen k samotným archeologickým výzkumům lokalit nejmladších historických etap (19.–20. století), ale mnohdy nejsou opomíjeny takto mladé komponenty historického nadloží v místech výzkumu středověkých či raně novověkých lokalit. Dokumentovány jsou především pozůstatky industriální éry 19. století, které rychle mizí z naší krajiny. Takové výzkumy přináší četné movité nálezy, což sebou nese mimo jiné zájem o poznání materiální kultury 19. a 20. století, která byla dosud většinou pouze předmětem zájmu historiků či muzejních pracovníků.

K napsání tohoto příspěvku mě inspiroval nálezy výjimečné lahvičky, která byla vyzvednuta ze zasypaného sklepa v průběhu archeologického výzkumu v Praze-Libni, ale také další nálezy různorodých lahviček a flakonků z několika pražských výzkumů. V případě podobných nálezů se našťastí otevírá velký informační potenciál v podobě písemných i ikonografických pramenů, které často doplní a zpřesní informace o daném nálezu a především poskytnou možnost zasadit konkrétní předmět do širších historických souvislostí. Nejinak tomu bylo také s nálezem níže prezentovaným.

HISTORIE FARMACEUTICKÝCH OBALŮ

Stejně jako v mnoha jiných oblastech, také v oblasti farmacie a léčení nemocí došlo v průběhu staletí k vývoji obalových materiálů, které byly pro uchování léčebných ingrediencí používány. Různé drobnější nádoby a lahvičky používané pro lékařské účely byly zprvu vyráběny zejména z keramiky a kameniny. Od závěrečné třetiny 16. století se objevují především břichaté kameninové lahvičky, u nichž se využití pro lékařské účely předpokládá, lze je však považovat za nádoby multifunkční, sloužící k uchování tekutin všeho druhu, včetně pálenky (obr. 1; Blažková a kol. 2016, 299, obr. 186:3,4). Četné jsou také doklady kameninových či keramických vnitřně glazovaných dóziček, které byly určeny k dávkování masťi nebo jiných léčiv (obr. 2). Chronologická citlivost těchto výrobků je malá a v nezměněné podobě se vyskytují od 16. do 18. století s největším výskytem v 17. století (Scheidemantel – Schifer 2005, 149). Mezi hlavní produkční

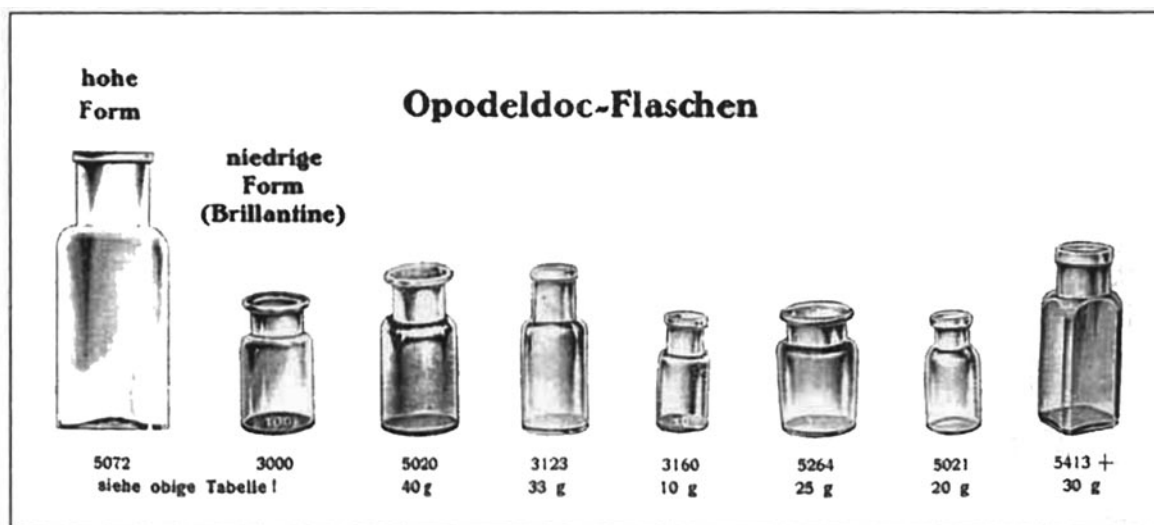
Obr. 1. Příklad drobné kameninové lahvičky z počátku 17. století z archeologického výzkumu židovského města v Praze-Libni (číslo kontextu: F18-056). Foto M. Vyšohlíd

Obr. 2. Příklad drobných kameninových a keramických dóziček na masťi z první třetiny 17. století. Archeologický výzkum židovského města v Praze-Libni (Vyšohlíd 2013). Foto M. Vyšohlíd

Obr. 3. Příklady drobných skleněných lahviček a flakonků z 16. až 19. století z archeologického výzkumu židovského města v Praze-Libni s uvedenými čísly kontextů (Vyšohlíd 2013). Foto M. Vyšohlíd

Obr. 4. Skleněné lahvičky na opodeldok (mast na klouby) z katalogu sklárny J. Rindskopfa synové z Teplic (okolo roku 1930, dle Lněničková 2007, 71)

centra výroby kameninových lahviček a dóziček je považováno západní Sasko až východní Durynsko (*Kluttig-Altman 2006*, 324, 325, Abb. 66:13). Centrum výroby vnitřně glazovaných dóziček bylo v jižní části Dolního Saska a v severním Hesensku (*Scheidemantel – Schifer 2005*, 149).

Čím dál častěji však byly různé nádoby, lahve, lahvičky, dózičky, prachovnice a flakonky vyráběny ze skla, až nakonec skleněný obalový materiál v průběhu 20. století zcela převážil a dnes naopak ustupuje výrobkům plastovým. Spolu s obaly na kosmetiku a parfémů jde o jeden z nejstarších specializovaných skleněných výrobků. Z období renesance již máme četné doklady výroby a používání drobných skleněných lahviček sloužících k lékárenským, kosmetickým či kuchyňským účelům (např. uchovávání dražšího koření), které svým tvarem kopírovaly větší lahve (*obr. 3*). Jednalo se především o čtyřboké a válcovité lahvičky, či baňaté lahvičky s protáhlým hrdlem s vypíchnutým nebo rovným dnem (*Krajíc et al. 2005*, 168, 174, *obr. 15-V.8-12*, 176, *obr. 17-IV.10-12,179*, *obr. 18-V.3-5*, 181, *obr. 22-V.5, 6*; *Blažková – Vepřeková 2015*, 217–223, 370–373, 574–577; *Vepřeková 2016*, 357, *obr. 249*).

Obaly na léky se postupně staly prvními sériově vyráběnými výrobky jednotných tvarů a velikostí a jako u prvních se u nich používalo víceméně jednotné značení obsahu. V průběhu 19. století převažovaly válcové a čtyřboké lahve, přičemž na některé z nich pak byl přímo ve výrobě realizován nápis s názvem lékárny či daného přípravku. Některé z lahviček určené k pravidelné distribuci léků pak byly do lékáren vraceny a opět plněny. V průběhu 18. století a části století následujícího byly tyto lahvičky vyráběny ve sklárnách na základě individuální objednávky lékárníka, poté se některé sklárny na tuto výrobu začaly specializovat alespoň částí svého výrobního spektra. První takovou sklárnou u nás byla od roku 1839 sklárna v Markoušovicích ve východních Čechách. S nástupem komerční výroby léků, která umožňovala prodávat lékárníkům také výrobky cizí, se po polovině 19. století v habsburské monarchii začala rozvíjet také sériová výroba lahviček tzv. na sklad, kdy si lékárníci odebírali tyto výrobky dle svých požadavků ve velkoskladech (*obr. 4*; *Lněničková 2007*, 70). V Praze vznikl první takový velkoobchod distribuující lékárnické sklo v roce 1864 (firma F. B. Michel na Starém Městě pražském). Postupně docházelo také k unifikaci jednotlivých typů obalů, přičemž skleněné výrobky sloužily nejen k distribuci jednotlivých léků, ale také ke skladování různých ingrediencí, i když velkou důležitost v tomto případě stále hrály také obaly kameninové a porcelánové. V našich zemích působilo před první světovou válkou pouze několik skláren, které farmaceutické obaly vyráběly.¹ V rámci habsburské monarchie totiž leželo těžiště výroby lékovek především v Uhrách, Dolních Rakousích a ve Štýrsku.

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM V PRAZE-LIBNI

Plošný archeologický výzkum v části stavební jámy plánovaných administrativních budov na nezastavěné ploše mezi Voctářovou ulicí a Libeňským mostem (ppč. 3651/2, 3651/3, 3652/1, 3653/4, v místě zaniklých čp. 51 a 247) se uskutečnil v roce 2016 (*obr. 5*; *Vyšohlíd v tisku*). Současný povrch pozemku se nacházel na niveletě 184,2–185,0 m n. m., přičemž antropogenní souvrství dosahovalo celkové mocnosti okolo 1 m a překrývalo povrch historických náplavů spadající do období novověku (183,7–184,25 m n. m.). Souvrství bylo v naprosté většině případů tvořeno subrecentními až recentními navážkami souvisejícími s vývojem zdejší průmyslové zástavby. Pouze ojediněle byly odkryty do náplavů zahloubené objekty (jámy, sklepy).

Na dvou vytipovaných místech (na základě zjišťovacího archeologického výzkumu, *Vyšohlíd 2015*), bylo přistoupeno k plošnému výzkumu v ortogonální síti sond o rozměrech 4 × 4 m. V severní části plochy byl odkryt téměř kompletní půdorys (ve tvaru L) základů kamenné budovy statku čp. 51. V jihozápadní části budovy byl odkryt menší sklep o rozměrech 5,2 × 2,8 m (dno sklepa na úrovni 181,5 m n. m.). V jižní části plochy výzkumu bylo odkryto torzo půdorysu kamenné budovy,

Obr. 5. Praha-Libeň. Poloha lokality na mapě Prahy

¹ Jednalo se o sklárnu Úsobno (firma S. Reich & Co.), Heřmanova Huť (C. Stölzeho synové), Radnice (W. & J. Storck) a Černé Údolí v Novohradských horách (Buquoy). U dalších firem pak těžiště výroby tohoto specializovaného skla leželo především v období mezi světovými válkami: sklárna Otovice (Morawetzovi synové), Praha-Smíchov (J. Inwald), Adlerova huť v Bělíně, Svor v Lužických horách (Münzel & Palme), Plzeň (Josef Jejkal), Sázava (Kavalier), Radnice (J. Pinkava), Skalice u České Lípy (Ant. Rückl a synové), Libochovice, Lesní Brána na Teplicku (S. Fischmanna synové, *Lněničková 2007*, 71–72).

kteřá zanikla někdy mezi lety 1830 a 1841. Koruny základových zdív byly dochovány na úrovni 183,1–183,4 m n. m. Také tento dům měl drobný kamenný sklep se vstupní šíjí od severu (rozměry sklepa byly 4,3 × 2,3 m, dno na niveletě 181,25 m n. m.). Oba domy byly vystavěny někdy v průběhu 18. století a nacházely se při pobřežní cestě, která kopírovala východní rameno řečiště Vltavy, které se v té době nacházelo v těsném sousedství pozemku.

V roce 1875 vznikl na pozemku rozsáhlý továrenský komplex strojí přádelny, tkalcovny a barvírny Bratři Perutzové („Brüder Perutz c. a k. priv. mech. tkalcovna, přádelna, bělidlo, barevna a úpravna“). K nejstarším pozůstatkům industriální zástavby náležela torza cihlových a pískovcových patek pro sloupky této továrny, odkrytá v jižní části zkoumané plochy na úrovni okolo 184,5 m n. m. V jižní části zkoumaného pozemku byly objeveny také základové patky administrativně-skladištní budovy této továrny. Ta ležela při Voctářově ulici, částečně v místech starší zaniklé usedlosti.

V roce 1928 musela větší část původní továrenské haly ustoupit budování předmostí nového mostu spojujícího Libeň s Holešovicemi. Ve 30. letech 20. století vznikla v severní části pozemku strojírna Horák a Hlava a od 60. let 20. století se jižní část pozemku stala součástí firmy Tesla Rožnov. V severní části pozemku pak vznikla opravná autobusů Dopravního podniku města Prahy.

NÁLEZOVÁ SITUACE ČP. 51

Jak již bylo uvedeno výše, byly v severní části plochy odkryty základy kamenné budovy statku čp. 51, který zanikl nejpozději na přelomu 19. a 20. století (*obr. 6*). V jeho jihozápadní části byl objeven drobnější sklípek H4-015(=G4-008) o rozměrech 5,2 × 2,8 m (Z-V orientace, vnitřní rozměry 4 × 2,2 m), který ležel na rozhraní sond H3, H4, G3 a G4 (*obr. 7*). Dochované koruny základových zdív byly odkryty na úrovni okolo 183,4–183,6 m n. m. Sklípek byl zaklenut valenou opukovo-cihlovou klenbou H4-014(=G4-009) s vrcholkem na niveletě 183,4 m n. m. Klenba sklepa byla ve střední části narušena výkopem kanalizace H4-002(=G4-004). Do klenby bylo v severozápadní čtvrtině sklepa vloženo schodiště G3-005(=H3-030) tvořené 8 schody, přičemž poslední z nich byl na úrovni podlahy sklepa ke schodišti druhotně přizděn. Schodnice byly cihlové, přidaný schod byl tvořen dvěma křemenci a druhotně použitým opracovaným pískovcem. Obvodová zdíva sklepa byla, stejně jako zbytek domu, vyzděna z hrubě opracované lomové opuky s příměsí cihel a jejich zlomků. Hloubka sklepa byla 1,7 m a byl téměř celý zasypán stavební sutí H4-005 s vysokým podílem opukových kamenů, zlomků cihel a malty. Tato destrukce o mocnosti okolo 1,4 m překrývala na úrovni cca 181,65 m n. m. vrstvu H3-022(=H4-007) jílovitých usazenin s vysokým podílem malty, kamenů a zlomků cihel. Právě tato vrstva nečistot o mocnosti okolo 0,15 m na dně sklepa obsahovala největší množství nálezů (viz níže). Pod ní byla na úrovni 181,5 m n. m. odkryta

Obr. 6. Celkový pohled na plochu výzkumu od severu. Plnou čarou vyznačen půdorys vily, která nahradila zemědělskou usedlost (její půdorys vyznačen čárkovaně), šipkou označen sklep usedlosti. Foto M. Vyšohlíd

slabá vrstva jílovitého náplavu H3-023(=H4-008), která nejspíše představovala udusanou podlahu sklepa. Tomu odpovídala také hrubá stříkaná vápenná omítka sklepa, která byla aplikována na úroveň povrchu této vrstvy. Pod touto podlahou již byla odkryta pouze sekvence drobných jílovitých vrstviček překrývajících na úrovni okolo 181,35 m n. m. slabou vrstvu opukové drti H3-027 (=H4-012) reprezentující stavební horizont sklepa. Základová spára zdiva sklepa byla odkryta na úrovni 181,25 m n. m.

Obr. 7. Pohled na sklep zemědělské usedlosti od jihu. Situace po odstranění části klenby sklepa a po vytěžení jeho zásypu. Foto M. Vyšehlid

O LAHVIČCE A DALŠÍCH NÁLEZECH

Ze sifonu kanalizace (H4-006), jejíž výkop prorazil klenbu sklepa, pocházelo množství drobných nálezů. Mimo jiné šlo o drobné mince ze závěru 19. století a prvních desetiletí 20. století (1897, 1902, 1912, po 1922) a kruhovou mosaznou pivní známku z libeňského pivovaru s opisem JOSEF KORNFELD LIBEŇ na averzu a PRVNÍ PAROSTROJNÍ PIVOVAR PRAHA VIII. na reverzu. Známká pocházela z nedalekého libeňského pivovaru, který J. Kornfeld (1858–1919) vlastnil v letech 1907–1919 (*Likovský 2008, 112*). Další mosazná známka (čtvercová se zaoblenými rohy) nesla opis RESTAURACE V LIBNI – VÁCLAV VOC-TÁŘ a představovala nejspíše poukázku do restaurace.

Také v bezprostřední blízkosti sklepa bylo z navážek vyzvednuto množství zajímavých nálezů, mezi nimiž zaujaly především drobné porcelánové dózičky na masti v celkovém počtu 18 ks (*obr. 8*). Dvě z nich nesly tmavě červený nápis *Lékárna u bílého lva v Praze VIII. Palackého tř. 255. Mr. Ph.Art. Klan. Apotheke zum weissen Löwen in Prag VIII. Palackystrasse 255.*²

Ze samotného sklepa pak pocházelo největší množství nálezů z vrstvy H3-022(H4=007). Většina nalezených předmětů byla do této vrstvy nečistot zatlačena svrchním suťovitým zásypem sklepa při jeho zániku. Jednalo se především o skleněné lahve různé velikosti a typu, často však rozbité právě v důsledku zasypání sklepa. Velké množství drobných lékárenských lahviček bez nápisů a výzdoby však přežilo bez poškození (*obr. 9*). Několik dalších lahví a lahviček umožňovalo bližší identifikaci. Šlo například o dvě drobné skleněné válcovité lahvičky s reliéfním opisem: ZUM WEISS:ENGEL N: 1044-II (*obr. 10*). Větší z nich byla 96 mm vysoká s průměrem 33 mm, menší z nich byla vysoká 63 mm s průměrem 28 mm. Lahvičky pocházely z lékárny „U bílého anděla“ z dnešní ulice Na Poříčí (dům čp. 1044) na Novém Městě pražském.³ Téměř celá zůstala dochována také zelená skleněná lahev s opisem: REINHARD & COMP: WIEN, PRAG & PESTH.⁴

Obr. 8. Drobné porcelánové dózičky na masti z počátku 20. století z lékárny A. Klana z Prahy-Libně. Foto M. Vyšehlid

² Roku 1907 je magistr farmacie Antonín Klan uváděn jako společník firmy Klan a spol. se sídlem na tehdejší Primátorské třídě čp. 255 (*Kraus red. 1907, 472*) a roku 1910 pak jako vlastník lékárny na stejné adrese (*Kraus red. 1910, 566*). Před rokem 1880 ji vlastnil J. Müldner a ještě v roce 1896 K. Valleský (*Hubený ed. 1896, IX*).

³ V roce 1784 lékárnu vlastnil první starosta českého lékárnického grémia Ignác Brož (někdy uváděn jako Prosch nebo Prokš), který byl ještě majitelem lékárny U zlatého hada na Národní třídě v Praze (*Čížinská 2012, 8*).

Obr. 9. Kolekce drobných nezdobených lékárenských lahviček vyzdvižených ze zaniklého sklepa v Praze-Libni. Foto M. Vyšohlíd

Neskleněné nálezy reprezentovala v úplnosti dochovaná kameninová lahev na minerálku s opisem: FURSTLICH.LOBKOWITZ.SAIDSCHITZER BITTER WASSER a pečetí o průměru 55 mm.⁵ Ze stejné vrstvy pocházely také dvě mince, a to grešle Marie Terezie z roku 1760 a 4krejcar Františka Josefa II. z roku 1860.

Nejzajímavější nález však bezesporu reprezentovala drobná čtyřboká lahvička o výšce 126 mm a šířce 42 mm. Vnitřní průměr hrdla lahvičky byl 13 mm a její objem ca 120 ml. Přední strana této lahvičky nesla reliéfní vystupující nápis LEBENS ESSENZ VERFERTIGT IN AUGSBURG VON J. G. KIESOW CHURBAYR RATH U DR MIT ROM. KAISERL MAI ALLERGNADIGSTEM PRIVILEGIO EXCLUSIVO v 15 řádcích o výšce písma 3 mm. Jednotlivá písmenka byla velmi špatně čitelná. Na protější (zadní) straně je ztvárněna drobná postava muže stojícího na helmici (?) a v jedné ruce držícího nejspíše lahvičku (celková výška 13 mm). Lahvička byla vyrobena foukáním do kovové formy, jejíž součástí byl také reliéfní nápis a výzdoba (obr. 11).

Dle dosud dostupných informací z písemných i archeologických pramenů můžeme klást zánik zemědělské usedlosti, jejíž součástí byl také sklep se zde prezentovanými nálezy, někam do samotného závěru 19. století. Na sousedním pozemku v těsné blízkosti domu vznikl po roce 1875 rozsáhlý továrenský komplex bratrů Perutzů, jehož součástí se stala také novostavba domu v ploše dvora původní zemědělské usedlosti. Ještě na výškopisném plánu Prahy z roku 1889 jsou zachyceny oba objekty najednou. Na „Orientálním plánu král. hlavního města Prahy a obcí sousedních“ z let 1909–1914 západní část (se sledovaným sklípkem) již jistě nefunkčního objektu statku chybí. Mapové podklady potvrzují také archeologická zjištění. Nálezy z kanalizace, která procházela klenbou již zasypaného sklepa, pocházejí ze závěru 19. století a prvních dvou desetiletí 20. století. Také veškeré nálezy ze samotného sklepa, které zde byly ponechány na podlaze po jeho opuštění, pocházejí spíše ze závěrečné čtvrtiny 19. století.

Mezi těmito nálezy patřila lahvička, obsahující původně „životní esenci dr. Kiesowa“, k těm nejzajímavějším. Tvar i výzdoba lahvičky archeologicko-historické dataci zániku sklepa odpovídají. Velmi po-

Obr. 10. Lékárenské lahvičky s opisem „ZUM WEISS:ENGEL N: 1044-II“ nalezené v Praze-Libni a pocházející z lékárny „U bílého anděla“ v ulici Na Poříčí na Novém Městě pražském. Foto M. Vyšohlíd

⁴ Firma Reinhard & Comp. byla založena Güntherem Reinhardem (uváděn také v českém ekvivalentu jako Vintřř Reinhard) v Praze roku 1861 a třebaže nebyl první, kdo vyráběl v Čechách sodovky, označoval ji za první českou továrnu na sodovku. Měl pobočky také ve Vídni a Budapešti. Začínal vyrábět v Truhlářské ulici čp. 14 na Novém Městě pražském. Ve 30. letech 20. století se výroba přestěhovala do Prahy-Vysočan, kde pokračovala až do roku 1948, kdy byl podnik znárodněn. Jeho podnik byl dlouho největším závodem na výrobu minerálních vod v monarchii vůbec. Sodovky prodával kromě své továrny ještě v tzv. nalévárnách (těch bylo v roce 1872 po celé Praze šest) a distribuovaly ji také lékárny (Píša 2015, 6).

⁵ Zaječice (Sajdschitz) jsou dnes součástí obce Bečov vzdálené 7 km jihovýchodně od Mostu. Minerální prameniště se nachází severozápadně od obce pod vrchem Uhelník a celé území bylo lobkowickým panstvím (Vyšohlíd 2014, 432–436). Z výzkumu pocházejí další téměř celé kameninové lahve (a jejich zlomky) na minerálku z Františkových Lázní a zlomky skleněných lahví z Bíliny a Karlových Varů.

Obr. 11. Čtyřboká lahvička „Životní esence dr. Kiesowa“ nalezená v Praze-Libni. Foto M. Vyšohlíd

dobná lahvička se objevuje např. v nabídkovém katalogu rakouské sklárny ve Freudenthalu z let 1892–1918 pod č. 28 (obr. 12:5).

HISTORIE RODINY KIESOW

Johann Georg Kiesow se narodil 18. prosince 1718 v německém Zweibrückenu jako syn Bernharda Christiana Kiesowa, dvorního krejčího a komorníka polského krále Stanislava I. Leszczyňského (1704–1709) a později poštmistra u Thurn-Taxisů v Saarbrückenu. Právě v tomto městě J. G. Kiesow vyrostl. Po sedmiletém studiu medicíny ve Štrasburku se stal vojenským lékařem a chirurgem s hodností majora ve francouzské armádě. Pravděpodobně do tohoto období spadá vznik jeho „životní esence“. Za dalších pět let se usídlil v Paříži a stal se osobním lékařem na různých hraběcích dvorech. Roku 1762 se usadil v Augsburgu, kde poprvé vešel v širší známost jeho lék – „životní esence“, kterého se jako konkurence zalekli místní lékaři a lékárníci natolik, že se prostřednictvím dekretu městské rady pokusili lék roku 1763 zakázat. Roku 1764 však udělil císař František I. lékařům privilegium na volný prodej této esence na dobu deseti let (privilegium bylo v letech 1774 a 1784 prodlouženo). Kiesow se stal roku 1772 augšpurským měšťanem a ve městě žil až do své smrti (30. 1. 1786). Po jeho smrti převzal výrobu a distribuci velmi úspěšné značky jeho bratr Johann Erhard von Kiesow (1731–1797), ruský konzul v Augsburgu. V této době se poprvé objevuje rodinný erb, který má ve stříbrném štítu zelený jetelový trojlístek a na helmici nad štítem je umístěn pelikán s mláděty v hnízdě. Po roce 1800 vedl firmu jeho nejstarší syn Johan Georg (umírá 1806) a po roce 1811 jeho mladší bratr Heinrich Ludwig von Kiesow (1792–1885). Roku 1803 vešel v Bavorsku v platnost zákaz prodeje obdobných „léčivých prostředků“, který byl pro „životní esenci“ zrušen až roku 1833. Mimo Bavorsko se však právě v tomto období těšila esence velké oblibě. Roku 1884 založil Heinrich von Kiesow Nadaci pro dobročinné a léčebné ústavy. Roku 1902 se firma proměnila na společnost s ručením omezeným (GmbH), roku 1932 byla prodána augšpurskému

továrníkovi Juliu Lippovi a o dva roky později ji přebírá Johann Vogt. Od roku 1963 pokračoval ve výrobě augšpurský lékárník Jakob Kranzfelder (*Kranzfelder 1978, 119*).

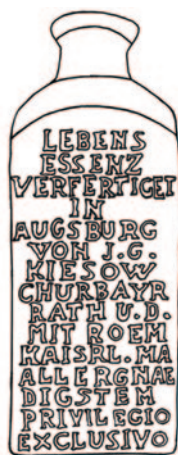
ŽIVOTNÍ ESENCE A DALŠÍ ARKÁNY

Koncem 18. století se rozmohl obchod s tzv. „arkány“, což byly přípravky, jejichž složení a způsob výroby se tajil, a proto se jim říkalo též tajné speciality. Většinou byly tyto „univerzální balzámy“ či „životní elixíry“ vyráběny spíše pro zisk, bez ohledu na skutečný zdravotní účinek. Tím poškozovaly pacienty a pro lékaře i lékárníky znamenaly hospodářskou konkurenci. Boj s těmito specialitami, které byly namnoze propagované i neseriózní reklamou, byl těžký a zdoluhavý a závazným předpisům se podařilo jejich prodej podřídit teprve od roku 1883. Obdobné „pseudoléčebné“ přípravky vždy doprovázela diskuse o jejich případných účincích, a to často ve zcela odlišných rovinách od naprostého zamítnutí až po vyzdvihování účinků proti většině nejtěžších nemocí (o životní esenci dr. Kiesowa např. *Wolf 1837, 20, 21, 51–55*). Rozšířeny byly především přípravky na léčení celého zažívacího traktu a většinou se jednalo o alkohol s bylinnými extrakty slazenými cukrem. Obdobný obsah měla také **životní esence dr. Kiesowa**, o jejímž složení se dozvídáme z několika publikací 19. a 20. století. G. Arends (*1906, 123*) uvádí dvě mírně odlišná složení životní esence. V prvním případě (dle samotného dr. Kiesowa) měl preparát obsahovat macerát z 6 dílů rebarbory, hořce a šafránu, 8 dílů kurkumy (kurkumovník zedoárový), troudnatce (verpáník lékařský), myrhy a theriaku (univerzální všelék – protijed), 32 dílů aloe a 860 dílů francovky (spiritus vini gallici). Další pramen uvádí 15 dílů dřeva hořkoně obecné, plodu pomeranče, kůry pomeranče, 10 dílů rebarbory a aloe, 5 dílů kurkumy, hořce, omanu pravého a troudnatce, 2,5 dílu šafránu a myrhy, 320 dílů dezertního vína (malaga), 480 dílů 80% alkoholu. To vše musí být 14 dní macerováno v uzavřené nádobě na přiměřeně teplém místě, poté vylisováno a přecezeno. Macerát se poté rozředí ve 20 dílech koncentrovaného roztoku sacharózy (sirupus simplex) a 50 dílech ananasové šťávy. Takové složení potvrzuje také P. Fischer (*1944, 92*), přičemž specifikuje, že jde o nezralé pomeranče a uvádí pouze 10 dílů pomerančové kůry, ostatní položky jsou pak totožné.

Esence byla jakousi obdobou dnešních „švédských kapek“, tedy především přípravkem, který by měl léčit potíže zažívacího traktu a další nemoci či neduhy s ním související. Užívat se esence měla i preventivně, a to dva až třikrát denně poloviční či celá lžice. Nastavení medikace vždy záleželo na konkrétním stavu pacienta a druhu jeho neduhů. Před polovinou 19. století stála lahvička esence 1 zlatý 30 krejcarů, přičemž její obsah byl 2,5 až 3 unce (cca 67–81 g), a menší lahvička o obsahu 1,5 unce (cca 40 g)⁶ stála 40 krejcarů (*Buchner 1844, 838*). Od roku 1806 byl ke každé lahvičce připojen leták s popisem účinků a způsobem aplikace přípravku, tedy jakýsi předchůdce dnešních příbalových letáků pro léky (*Busch 2016, 11*). Brožurka měla 48 stran a šlo o rozsáhlejší pojednání všech skvělých účinků medikamentu dokumentovaných na konkrétních případech. Pro jednotlivá města byli v informačním letáku („*Lebens=Essenz – poučení o jejich účincích a užívání*“) jmenováni konkrétní „licencovaní“ prodejci, tak aby se předešlo prodeji padělaných výrobků. Mezi mnoha německými a rakouskými městy je jmenována také Praha, kde však chybí jméno konkrétního prodejce (*Geiselberger 2011, 148; Kiesow 1850, 2*). Lahvičky byly v naprosté většině čtyřboké (výjimky budou zmíněny níže), z čirého skla a měly zprvu reliéfní nápis, postupně pak také v kombinaci s nalepenou papírovou etiketou, a to na zadní straně. Na etiketě byla říšská dvojhlavá orlice a pod ní opět stejný nápis jako na přední straně. Nápis měl více variant, od jednoduchého „*Augsburger Lebensessenz*“ nebo „*J. G. Kiesow in Augsburg*“ po dlouhý nápis „*Lebens Essenz verfertigt in Augsburg von J. G. Kiesow Churbayr. Rath U. D. mit Roem. Kaisrl. MA Allergnae Digtem Privilegio Exclusivo*“, který byl v několika mírně odlišných variantách patrně nejčastějším nápisem. Charakter nápisu na lahvičkách se lišil pravděpodobně nejen časovým obdobím svého vzniku, ale v některých případech se nejspíše jednalo také o plagiáty, které měly evokovat, že jde skutečně o věhlasnou životní esenci dr. Kiesowa.

Jedna z nejstarších lahviček, pocházející snad z období okolo roku 1800, ale spíše z první třetiny 19. století, byla publikována v roce 2011 (*Maroschek – Geiselberger 2011*). Jde o nález z okolí Murau z rakouského Štýrska, objevený v 70. letech 20. století ve staré bedně. Lahvička působí archaicky a nese nápis **LEBENS ESSENZ VERFERTIGET IN AUGSBURG VON J. G. KIESOW CHURBAYR RATH U. D. MIT ROEM KAISRL. MA ALLERGNAE DIGSTEM PRIVILEGIO EXCLUSIVO** v 15 řádcích. Výška čtyřboké lahvičky je 85 mm s šířkou 10 mm a zesílenými stěnami ve spodní části (*obr. 12:1*). Dvě téměř celé lahvičky a zlomek třetí byly nalezeny v průběhu výzkumu ve švýcarském Jegenstorfu (*Heege 2012*). Lahvička (bez docho-

⁶ Lékárnická unce (používaná do 19. století) měla 27 g, nicméně přepočítání vahové jednotky se mohlo mírně lišit podle regionů.

1

2

3

Orig. Kysofs Lebens-
essenzflaschen.

Obr. 12. 1 – lahvička z 1. třetiny 19. století nalezená v blízkosti štýrského Murau (překreslil M. Vyšohlíd dle Maroschek – Geiselberger 2011, 144); 2 – lahvička z výzkumu lokality Magdalensberg (dle Kaltenberger – Schindler Kaudelka 2005, 220, Taf. 2:15); 3 – lahvička ze sbírek Museen Schleswig-Holstein & Hamburg; 4 – padělek životní esence z německého knížectví Schwarzburg-Rudolstadt z přelomu 19. a 20. století; 5 – dvě lahvičky z nabídkového katalogu rakouské sklárny ve Freudenthalu z let 1892–1918 (Freiherr von Stimpfl-Abele'sche k. k. priv. Glasbarik Freudenthal, dle Kaltenberger – Schindler Kaudelka 2005, 202, Abb. 16)

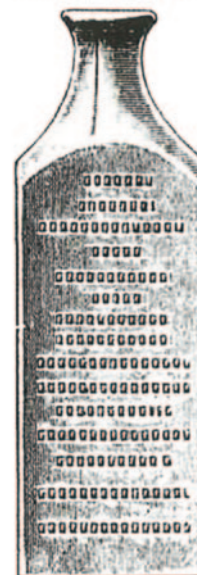

4

Augsburger Lebens-
essenzflaschen.

5 Nr. 27.

Nr. 28.

vaného hrdla s výškou 90 mm) nese na přední straně plastický nápis LEBENS ESSENZ VERFERTIGT IN AUGSBURG von J.G.KIESOW CHURBAYR. RATH&DOCTR MIT RÖM. KAIS. MAI. ALLERGNÄDIGST. PRIVILEGIO EXCLUSIVO. Na zadní straně je plasticky vyvedena variace erbu rodiny Kiesow (trojlístek, jako ozdoba helmice je muž, který drží lahvičku esence) a nápis „Schutzmarke“ (ochranná známka). Nápis „Schutzmarke“ datuje lahvičky do období po roce 1880 (Kranzfelder 1978, 119). Publikovány byly také lahvičky ze sbírky Wilhelma Busche, pocházející rovněž z oblasti rakouského Štýrska (Busch 2016). Jednalo se celkem o čtyři lahvičky o výšce 86–101 mm. K nálezu dvou lahviček došlo také v průběhu výzkumu tzv. budov AA (AA-Bauten) na známé lokalitě Magdalensberg v rakouských Korutanech (Kaltenberger – Schindler Kaudelka 2005). Při výzkumu v roce 1997 zde narazili na stopy výkopů provedených nejspíše krátce po polovině 19. století. Výška celé dochované lahvičky byla 90 mm a její rozměry byly 31 × 31 mm a cca 32 × 32 mm u druhého ne v úplnosti dochovaného kusu. Obě lahvičky nesly opis AUGS/BURGER/LEBENS/ESSENZ ve čtyřech řádcích s výškou písma 6–7 mm (obr. 12:2). Do poslední čtvrtiny 19. století je datována lahvička o výšce 95 mm (šířka 30 mm) pocházející ze sbírek Museen Schleswig-Holstein & Hamburg (inv. číslo: 2000-058-002, dostupné na <http://museen-sh.de/Objekt/DE-MUS-924614/lido/2000-058-002>). Čtyřboká lahvička nese opis AUGSBURGER LEBENSESSENZ NACH DER VON DR. KIESOW CHURBAYR. RATH (zbytek nápisu je nečitelný, obr. 12:3). Další z lahviček, publikovaná on-line na stránkách lexikonu města Augsburgu, byla vyrobena patrně před polovinou 19. století a nese jednoduchý nápis J. G. KIESOW IN AUGSBURG ve třech řádcích (Grünsteudel – Ecker-Offenhäuser

Okazujemy tu znakomity Feller fluid roślinny z marką „Elsa-Fluid“, który — jak się sami przekonaliśmy — jest najlepszym środkiem gojącym, usmierzającym bóle, odświeżającym, wzmacniającym muskuly i ścięgna, usuwającym niedowład członków i działającym skutecznie przeciw zapaleniom! Usmierza on suche, reumatyczne i nerwowe bóle, klócie w boku, bóle głowy, zębów, pleców, krzyżów bóle postrzałowe; usuwa znuzenie, osłabienie wzroku, migrenę; działa odżywczo i zabezpieczająco przeciw wielu słabościom, powstającym wskutek przeciągów i przeziębienia, jak n. p.: kaszlu, chrypcy, katarowi, bólowi gardła i t. p. — Prawdziwy tylko wtedy, jeżeli każda flaszką opatrzoną jest nazwiskiem »Feller«. Do nabycia u wytwórcy, nadwornego aptekarza **E. V. Feller w Stubicy, Nr. 305 (Kroation)**. 12 małych lub 6 podwójnych, lub 2 specjalnych flaszek franco 5 Kor., 24 małych lub 12 podwójnych lub 4 specjalnych flaszek 8 K. 60 h., a 48 małych lub 24 podwójnych lub 8 specjalnych flaszek 16 Kor. franko.

Cheemy Wam tu mianowicie powiedzieć, że tysiące ludzi używa przeciw boleściom żołądkowym, kurczom, brakowi apetytu, zgadze, gnieniu żołądka, skłonności do wymiotów, odbijaniu się gazów, wzdęciom, obstrukcyi, niestrawności i przeciw wszelkim nerwowym i febrycznym przypadłościom — Feller przeczyszczających pigulek rabarbarowych z marką „Elsa-Pilsen“ — z najlepszym skutkiem. — 6 pudełek 4 Kor. franco, a 12 pudełek 7 Kor. 60 halerzy. Należy się jednak strzedz przed naśladownictwami i adresować wyraźnie:

E. V. Feller, aptekarz nadworny w Stubicy, Nr 305 (Kroation).

Szyft przeciwko migrenie i upartym bólowi głowy, 1 sztuka 80 hal. — Plaster na nagniotki działa szybko i bezboleśnie, kosztuje 1 Kor. — Piegi plamy wątrobiane i wszelkie inne wyrzuty na twarzy i ciele znikają natychmiast po należym użyciu „Fellerowskiej maści do pielęgnowania skóry“ z ochronną marką »Elsa« 1 tygiel 2 Kor. — **Mydło boraksowe**, 1 sztuka 80 hal. — **Mydło z mleka liliowego**, 1 sztuka 1 Kor. — **Pomada na porost włosów „Tannochina“**, sztuka 3 Kor. — **Pomada na włosy**, sztuka 80 hal.

Obr. 13. Reklama na Elsa-Fluid z roku 1913 (Kalendář Krawkowski Józefa Czecha na rok 1913), zdroj: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=14034> (9. 1. 2018)

2011). Ze sbírek Europäisches Flakonglasmuseum v bavorském Kleintettau (dostupné na: <http://www.glasbewahrer.de/?p=1512>) pochází lahvička s papírovou etiketou s opisem „Aechte Augsburger Lebens-Essenz verfertigt in einem chemisch-pharmaceutischen Laboratorium in Schwarzburg-Rudolstadt“ pod říšskou dvojhlavou orlicí (obr. 12:4). Jde o padělek esence z durynského knížectví Schwarzburg-Rudolstadt z přelomu 19. a 20. století. Do Londýna byla životní esence údajně distribuována ve čtyřbokých plochých lahvích se zaoblenými rohy a nápisem DOCTOR KIESOWS ESSENCE OF LIFE (Buchner 1844, 839). V internetových aukcích se pak objevují rovněž ploché čtyřboké lahve o výšce 95 mm s nápisem DOKTER KIESOW SE LEWENS ESSENS. Jde o lahve nejspíše distribuované v Jihoafrické republice v prvních desetiletích 20. století (tedy v době existence Jihoafrické unie pod nadvládou Britského impéria); pravděpodobně šlo o místní výrobu, ať už o nějakou formu oficiální licence či o plagiát. Přípravek dodnes vyrábí firma Lennon Ltd. z Port Elizabeth v Jihoafrické republice a je pod názvem „Dr J G Kiesow Lewensessens“ distribuován jako lék na žaludeční potíže v 50 a 100 ml lahvičkách.

Obdobných přípravků bylo po celé Evropě vyráběno velmi mnoho. Některé z nich nepřekročily hranice města či regionu, většinou některých z nich však byl nadregionální a u některých dokonce překročil hranice Evropy. Je namístě zde zmínit alespoň některé z těch významnějších. Jedním z obdobných evropských produktů byla také **Elsa-Fluid** („Fellers weltbekante Zubereitung Elsa-Fluid“; obr. 13). Výrobek Eugena Feller, lékárníka z chorvatské Stubice, byl exportován po celé Evropě, ale také do Číny, Japonska, Egypta či Spojených států amerických, kde byl tento preparát oblíben především v době prohibice pro svůj vysoký obsah alkoholu. Reklama v deníku z roku 1904 uvádí, že Elsa-Fluid je „zvláště oblíben mezi turisty, listonoši, vojáky, myslivci, dělníky, pracovníky na poli, v dole i ostatními těžce pracujícími lidmi“ (Heege 2012, 12). Distribuována byla ve čtyřbokých lahvičkách s nápisem ELSA-FLUID na jedné straně a FELLER STUBICA na sousední straně (výška lahvičky 96 a 100 mm, šířka 26 a 36 mm). Později pak s papírovou etiketou na dvou stranách lahvičky (charakteristické bylo přehnutí etikety přes jednu hranu lahvičky).

Další věhlasnou esencí byla **Kronessenz** (německý překlad latinského *tinktura coronata/coronae*), bylinná tinktura, kterou začal v závěru 18. století vyrábět švec a mastičkář Johann Peter Menadie z Hamburgu-Altony. Ten obdržel roku 1796 desetileté privilegium na výrobu esence od císaře Svaté říše římské Františka II. Esence se postupně začala vyrábět také v jiných městech a byla doporučována jako lék na téměř veškeré myslitelné nemoci a potíže. Oválné, většinou zelené lahvičky o výšce okolo 10 cm nesly opis vyvedený ve spirále okolo celého obvodu lahvičky: DIE KEISSERLICHE PRIVILEGIERT ALTONATISCHE W. KRONESSENTS (W. jako Wunder, tedy zázračný; Höger-Kunze 2013, 3).

Roku 1851 založil Carl A. B. Sprengel se svým bratrem a jedním přítelem v německém Harburgu firmu B. Sprengel&Co, Fabrication von Chocolate, Bonbons und Conditoreiwaaren. Ta byla roku 1854 přesunuta do Hannoveru a po roce 1870 se výroba rozšířila také o „zázračně působící“ **Sprengelscher Kräutersaft** (Höger-Kunze 2013, 5). Výrobek byl plněn do zelených a hnědých plochých čtyřbokých lahví s nápisem BERNHARD SPRENGEL HANNOVER na přední straně a značkou pleteného úlu (firemní logo od roku 1898) s písmenem B vlevo a S vpravo, značkou kotvy, dvěma zkříženými berlami a Merkurovou holí.

Firma Richter, která obdržela roku 1876 povolení k produkci farmaceutických výrobků, začala ve velkém množství vyrábět **Anker Pain-Expeller**, který měl být prostředkem k zevnímu použití na revma, ischias a bolesti končetin. Měl obsahovat španělský pepř, kafr, roztok amoniaku, draselné mýdlo, vinný destilát a éterické oleje z rozmarýnu, tymiánu, hřebíčku a levandule. Ploché čtyřboké lahvičky s dlouhým hrdlem nesly nápis: ANKER PAIN-EXPELLER DER ALLEIN ECHTE a případně další opisy jako např. F. AD. RICHTER & CIE, RUDOLSTADT I/THÜR; RUDOLSTADT, WIEN; OLTEN, ROTTERDAM, LONDON, NEW YORK. V oválném medailonu je pak zobrazena kotva (Höger-Kunze 2013, 4-5).

Na závěr stručného výčtu nejslavnějších esencí však nesmíme zapomenout ani na výrobek český, který se zrodil v malostranské lékárně U černého orla. Lékárnou s tradicí od 15. století, vlastnil od roku 1857 Benjamin Fragner (1824-1886) a po něm jeho syn Karel (1861-1926). Za jejich působení nabylo obrovské popularity několik specializovaných přípravků včetně žaludečního **balsámu Dr. Rosy**, který se vyráběl od závěru 50. let 19. století více než 50 let (Drábek 2006, 286).⁷ Čtyřboká lahvička z čirého skla nesla reliéfní nápis na třech stranách: DRA ROSY BALSAM, DR. ROSA'S BALSAM a B. FRÁGNER PRAHA PRAG. V odlišné variantě pak Dr. ROSA'S LEBENSALSAM na straně jedné a pod kruhovým kolkem s orlem a nápisem LEBENSALSAM byl nápis B. FRAGNER V PRAZE na straně druhé. Později měly lahvičky papírové etikety (obr. 14). Lahvičky obsahovaly tinkturu složenou z 10 dílů aloe vera, 5 dílů theriaku, 4 dílů myrhy, 3 dílů cukru, 2 dílů rebarbory, hořce, kurkumy, zázvoru, verpáníku lékařského, šafránu a 1 dílu anýzu a bobulí jalovce. To vše v 200 dílech alkoholu a 100 dílech vody (Arends 1906, 123). Reklama na balsám z roku 1926 uváděla: „Uchováte si zdravý žaludek, budete-li užívatí Dr. Rosy balsám pro žaludek, který upravuje a podporuje trávení, čelí zácpě a nemocem z ní povstávajícím. Odstraňuje následky nestřídmosti, pochybené diety, nastuzení a zácpy, záhu, nadýmání, tvoření se kyseliny, zmírňuje bolesti a zabraňuje vývinu zdoluhavých a těžce hojitelných chorob.“ (Všeobecný ozna-movatel 1926). V této době stála malá lahvička 11,- Kč a velká lahev pak 20,-Kč.

⁷ Mezi další přípravky náležela především Pražská domácí mast a sirupy proti kašli Sibrum a Thymome. Díky obchodnímu úspěchu byl v roce 1930 zahájen provoz farmaceutické továrny v Dolních Měcholupech, která se po znárodnění v roce 1946 stala základem firmy Léčiva, dnešní Zentivy.

Obr. 14. Reklama na balsám Dr. Rosy z Národních listů (roč. 18, číslo 35 ze dne 6. 2. 1878), zdroj: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:c3bdd39c-435d-11dd-b505-00145e5790ea?page=uuid:87cfefbf-435e-11dd-b505-00145e5790ea> (9. 1. 2018)

Zachování zdraví

spodívá z větší částí na čištění a udržování v čistotě štáv a krve a na podporování dobrého zažití. K dosažení tohoto účelu je nejlepší a neúčinnější prostředek:

Dra. ROSY
životní balsám.

Dra. Rosy životní balsám vyhovuje nejvyššímu všem těmto požadavkům: on oživuje veškerou zažívací působnost, vyvodí zdravou a čistou krev, čímž se dřívejší síla a zdraví opět navrští.

Balsám tento poslouží při všech obtížnostech trávení, zejména při nechuť k jídlu, při kyselém krkání, při nadýmání, dávnutí, křečích v žaludku, zaslémování, zlaté žile, přecpání žaludku atd., jistý a ověřený to domácí prostředek, jenž sobě výtečným svým působením dobyl v nejkratší době všeobecné rozšíření.

Velká láhev stojí 1 sl. — Malá láhva 50 kr.

Na sta listů uznávacích leží k nahlédnutí pohotově.

Ctělý pane!

Nemohu epemenouti, Vám ctělý pane, svoje díky vzdáti.

Moje choť trápena byla po mnohá leta křečmi žaludeční, která byla příčinou, že skoro každých čtrnácte dnů, ano i častěji ulehnutí musela a vždy několikráte po sobě omdlela tak, že jsem pochyboval, že jest více živa. Na radu svého známého objednal jsem jednu velkou láhev „Dr. Rosy životního balsámu“. Takřka čarodějné působilo po několikadenním užívání; neboť jsou tomu tři měsíce co teprve jednou nemoc se vrátila a tu křeče již jí tak netrápily a léhceji vstala než jindy.

Proto račte mi opět poslati na dobříru dvě velké láhvy Dra. Rosy životního balsámu.

Každému kdokoli by si v naší osadě státoval na takou nemoc, doporučím tento výborný lék.

Se váš úctou
V Starci, u M. Třebíčí 14. dubna 1878.
P. Vyskočil, mlynář.

Na frankované dopisy zasazují se balsám ten také do všech končin proti poštovnímu dárce.

K laskavému povšimnutí!

Aby se nemítým nedorozuměním předešlo, žádám každého, kdo výrobek můj koupiti má, aby vždy a vsude výslovně žádal

Dr. Rosy
životní balsám,

z lékárny B. Fragnera v Praze, jelikož jsem se přisvědčil, že se odběratelům na mnoha místech, když pouze „životní balsám“ řekli — a nežadajíce výslovně Dr. Rosy životní balsám, podala lecjaká směsice bez všeho účinku.

Fravy
Dra. Rosy
životní balsám
dostati lze pouze
v hlavním
skladě výrobce

B. Fragnera,
lékárníka u „černého orla“ v Praze
na Malé straně, roh ostruhové ul.
číslo 205,
a v následujících skladech: 1118
V Praze v následujících lékárnách:

ZÁVĚR

Na základě archeologického nálezu naší lahvičky se nedozvíme, zda poslední majitel usedlosti čp. 51 skutečně ochutnal pravou augsburskou životní esenci, a ocenil tak její proklamované blahodárné účinky na svůj zažívací trakt. Obdobné přípravky se bezesporu často falšovaly, a proto se i původně originální lahvičky plnily znovu již nepůvodním obsahem, který měl originál alespoň připomínat. Na základě nálezu však nelze pochybovat o tom, že věhlas této životní esence dosáhl nejpozději v závěru 19. století i do této okrajové části Prahy.

Obdobné nálezy nás informují o využívání pseudoléčivých přípravků, které měly velmi dlouhou tradici a jejichž popularita byla především v průběhu 18. a 19. století velmi vysoká. Některé z nich, jako například augsburská životní esence, se pak i přes různé zákazy a omezení udržely na trhu velmi dlouho a můžeme se jen domýšlet, zda byla jejich popularita dána skutečnými léčebnými úspěchy či kvalitní marketingovou strategií jejich výrobců.

PRAMENY A LITERATURA

- Arends, G. 1906:* Spezilitäten und Geheimmittel: Ihre Herkunft und Zusammensetzung. Berlin-Heidelberg.
- Blažková, G. a kol. 2016:* Nálezy hmotné kultury z renesančních odpadních jímek z Pražského hradu. Díl II. Studie. Castrum Pragense 13. Praha.
- Blažková, G. – Vepřeková, J. 2015:* Nálezy hmotné kultury z renesančních odpadních jímek z Pražského hradu. Díl I. Katalog. Castrum Pragense 13. Praha.
- Buchner, A. 1844:* Ueber die KIESOW'sche und andere Lebensessenzen, Pharmaceutisches Central Blatt, No. 53, 838–843.
- Busch, W. 2016:* „Welch ein herrliches Medikament zum Spottpreis!“ Auf den Spuren der Geheim- und Quacksalbermedizin des 18. und 19. Jahrhunderts, Da Schau her – Die Kulturzeitschrift aus Österreichs Mitte 4/2016, 10–13.
- Čížinská, H. 2012:* Lékárna U zlatého hada na Národní třídě v Praze. Sborník obsahuje příspěvky přednesené na sympoziích, organizovaných Sekcí dějin farmacie České farmaceutické společnosti ČLS JEP v roce 2011. Praha, 8–11.
- Drábek, P. 2006:* Zapomenuté lékové formy a galenické přípravky (část I.), Praktické lékařství 6/2006, 285–286.
- Fischer, P. 1944:* Neues Manual für die praktische Pharmazie. Berlin-Heidelberg.
- Geiselberger, S. 2011:* Zur Augsburger „Lebens-Essenz“ von Johann Georg Kiesow vor 1806 Privilegio exclusivo und Einfuhr- bzw. Verkaufsverbote sowie die bösen Nachpfuscher und form-geblasenes Glas als Werbemittel, Pressglas-Korrespondenz 2011/3, 147–159.
- Grünsteudel, G. – Ecker-Offenhäuser, U. 2011:* Augsburger Stadtleikon on-line, heslo: Kiesow ([http://www.stadtleikon-augsburg.de/index.php?id=114&tx_ttnews\[tt_news\]=4387&tx_ttnews\[backPid\]=113&cHash=30c22ccec8](http://www.stadtleikon-augsburg.de/index.php?id=114&tx_ttnews[tt_news]=4387&tx_ttnews[backPid]=113&cHash=30c22ccec8)).
- Heege, A. 2012:* Drei neuzeitliche Grubeninventare von Jegenstorf, Archäologie Bern/ Archéologie bernoise – 2012, 159–196.
- Höger-Kunze, S. 2013:* Form-geblasene Fläschchen für Quackmedizin, Pressglas-Korrespondenz 2013/2, 1–8.
- Hubený, L. ed. 1896:* Adresář obce libeňské. Libeň.
- Kaltenberger, A. – Schindler Kaudelka, E. 2005:* Das Fundmaterial aus einem Suchgraben des 19. Jahrhunderts vom Magdalensberg, Rudolfinum – Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten 2004, 189–222.
- Kiesow, J. G. 1850:* Unterricht von denen Wirkungen und dem Gebrauch der kostbaren und durch unzählige Proben bewährten Lebens-Essenz. Augsburg.
- Kluttig-Altman, R. 2006:* Von der Drehscheibe bis zum Scherbenhaufen: Leipziger Keramik des 14. bis 18. Jahrhunderts im Spannungsfeld von Herstellung, Gebrauch und Entsorgung. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte. Band 47. Dresden.
- Krajč, R. – Podliska, J. – Sedláčková, H. – Veselá, J. 2005:* Renesanční sklo v archeologických nálezech v Čechách a na Moravě. In: O. Drahotová a kol., Historie sklářské výroby v českých zemích. I. díl. Praha, 159–190.
- Kranzfelder, U. 1978:* Dr. Kiesow's Augsburger Lebens-Essenz. Biografische Angaben zur Familie Kiesow. In: W. Dressendorfer – R. Löw – A. Zimmermann (Hrsg.), Pharmazie und Geschichte. Festschrift für Günter Kalinich zum 65. Geburtstag. Straubing-München, 113–124.
- Kraus, V. red. 1907:* Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních. Praha.
- Kraus, V. red. 1910:* Adresář královského hlavního města Prahy a obcí sousedních. Praha.
- Likovský, Z. 2008:* Známký českých pivovarů. Plzeň.

- Lněničková, J. 2007: České & moravské obalové sklo. Historie a současnost. Plzeň.*
- Maroschek, E. – Geiselberger, S. 2011: Medizinfläschchen Augsburger Lebens-Essenz Johann Georg Kiesow. Hersteller unbekannt, Bayern?, Steiermark?, Slowenien?, um 1800?, Pressglas-Korrespondenz 2011/3, 144–146.*
- Piša, R. 2015: 70 let o chlebu a vodě, Věstník Muzea cenných papírů 10, roč. VIII, 2–31.*
- Scheidemantel, D. – Schifer, T. 2005: Waldenburger Steinzeug, Archäologie und Naturwissenschaften. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte. Band 44. Dresden.*
- Vepřeková, J. 2016: Raně novověké sklo. In: G. Blažková a kol., Nálezy hmotné kultury z renesančních odpadních jímek z Pražského hradu. Díl II. Studie. Castrum Pragense 13. Praha, 339–379.*
- Všeobecný oznamovatel 1926: Všeobecný oznamovatel. Velký zábavný kalendář pro dům i rodinu. Díl III. Nakl. J. Steinberener.*
- Vyšohlíd, M. 2013: Praha 8 – Libeň, Voctářova a Koželužská ulice ppč. 3655, 3656, 3657, 3658/1–2, 3659/1–6, 3959/20, 3660 a 3666, in: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2011–2012, Pražský sborník historický 41, 541–543.*
- Vyšohlíd, M. 2014: Péče o zdraví v pozdním novověku v obraze archeologických pramenů. Nálezy kameninových lahví na minerální vodu, Archeologie ve středních Čechách 18, 425–454.*
- Vyšohlíd, M. 2015: Nálezová zpráva o provedení zjišťovacího archeologického výzkumu provedeného na parcelách parc. č. 3647/1–2, 3648/1–3, 3649, 3650/1–2, 3651/1–3, 3652/1–2, 3653/4–5, 3654 a 3655/2, při ulicích Voctářova a Libeňský most v katastrálním území Libeň v Praze 8. Administrativní budova „Palmovka Park III a IV“. Archiv NZ Archaia Praha, o. p. s., č. j. 2/16.*
- Vyšohlíd, M. v tisku: Praha 8 – Libeň, Voctářova – Libeňský most ppč. 3651/2, 3651/3, 3652/1, 3653/4 (zaniklé čp. 51 a 247), in: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2015–2016, Pražský sborník historický 45.*
- Wolf, J. C. H. 1837: Ueber den widerrechtlichen Verkauf von geheimen Arzneimitteln in medizinisch-polizeilicher Hinsicht und über den Unsug besonders, welcher mit vergleichen Arkanen in Bayern und den angränzenden Bundesstaaten getrieben wird. Erlangen.*

Die Lebensessenz aus Prag-Libeň. Archäologische Funde von neuzeitlichem pharmazeutischem Behälterglas

Während archäologischer Ausgrabungen im Jahre 2016 dokumentierte man in Prag-Libeň einige Fundsituationen verbunden mit zwei Bauernhäusern, die im Laufe des 19. Jahrhunderts untergegangen sind. Im Keller eines dieser Häuser und in dessen unmittelbarer Umgebung fand man zahlreiche Flaschen und Fläschchen aus Glas, von denen viele ursprünglich Heilungsmitteln enthielten. Besonders auffällig war ein viereckiges Fläschchen mit einer Höhe von 126 mm, Breite von 42 mm und einem Umfang von etwa 120 ml. Die Stirnseite dieses Fläschchens trug eine Reliefaufschrift *LEBENS ESSENZ VERFERTIGT IN AUGSBURG VON J. G. KIESOW CHURBAYR RATH U DR MIT ROM. KAISERL MAI ALLERGNADIGSTEM PRIVILEGIO EXCLUSIVO* in 15 Zeilen mit einer Schrifthöhe von 3 mm. An der gegenüberliegenden Seite (Rückseite) befand sich die Darstellung einer kleinen männlichen Figur, die auf einem Helm (?) steht und ein Fläschchen in ihrer Hand hält. Das Fläschchen war durch das Blasen in eine Metallform hergestellt, die auch die Reliefaufschrift und die Verzierung umfasste. Es handelte sich um die sogenannte „Lebensessenz von Dr. Kiesow“ – das Medikament eines Augsburger Arztes, der das kaiserliche Privilegium für seine Herstellung im Jahre 1764 erhielt. Das gefundene Fläschchen stammt höchstwahrscheinlich aus dem letzten Drittel des 19. Jahrhunderts.

(Deutsch von Jana Kličová)

Abb. 1. Kleines Steingutfläschchen aus dem Anfang des 17. Jahrhunderts aus archäologischen Ausgrabungen in der Judenstadt von Prag-Libeň

Abb. 2. Kleine Steingut- und Keramikdosen für Salben aus dem ersten Drittel des 17. Jahrhunderts. Archäologische Ausgrabungen in der Judenstadt von Prag-Libeň

Abb. 3. Kleine Glasfläschchen und Flakons aus dem 16. bis 19. Jahrhundert aus archäologischen Ausgrabungen in der Judenstadt von Prag-Libeň

Abb. 4. Glasfläschchen für den Opodeldok (eine Salbe gegen Gelenkschmerzen) aus dem Katalog der Glasfabrik J. Rindskopf Söhne in Teplitz (um 1930)

Abb. 5. Die Lage der Fundstelle auf der Karte von Prag

Abb. 6. Gesamtansicht der Grabungsfläche vom Norden. Der Pfeil bezeichnet den Keller des Bauernhauses

Abb. 7. Blick auf den Keller des Bauernhauses vom Süden

Abb. 8. Kleine Porzellandosen für Salben aus dem Anfang des 20. Jahrhunderts aus der Apotheke von A. Klan in Prag-Libeň

Abb. 9. Eine Kollektion von kleinen unverzierten Apothekerflaschen aus dem untergegangenen Keller in Prag-Libeň

Abb. 10. Apothekerflaschen mit der Aufschrift „ZUM WEISS:ENGEL N: 1044-II“, gefunden in Prag-Libeň, ursprünglich aus der Apotheke „U bílého anděla“ (Zum weißen Engel) in der Straße Na Poříčí in der Prager Neustadt

Abb. 11. Viereckiges Fläschchen „Lebensessenz von Dr. Kieslow“, gefunden in Prag-Libeň

Abb. 12. 1 – Fläschchen aus dem 1. Drittel des 19. Jahrhunderts, gefunden in der Nähe von Murau in Steiermark; 2 – Fläschchen aus Ausgrabungen auf dem Magdalensberg; 3 – Fläschchen aus Sammlungen der Museen Schleswig-Holstein & Hamburg; 4 – Falsifikat der Lebensessenz aus dem deutschen Fürstentum Schwarzburg-Rudolstadt aus der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert; 5 – zwei Fläschchen aus dem Angebotskatalog der österreichischen Glasfabrik in Freudenthal aus den Jahren 1892–1918

Abb. 13. Werbeanzeige für das Elsa-Fluid aus dem Jahre 1913 (Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok pański 1913)

Abb. 14. Werbeanzeige für den Balsam von Dr. Rosa aus der Zeitung *Národní listy* (Bd. 18, Nr. 35 vom 6. 2. 1878)